

YILLIK

Annual of Istanbul Studies

2022

4

İSTANBUL
RESEARCH
INSTITUTE

YILLIK: Annual of Istanbul Studies

4 (2022)

YILLIK is a peer-reviewed annual journal, published simultaneously in print and online (via Dergipark).

Editorial Board

Editor: K. Mehmet Kentel, *Istanbul Research Institute*

Emir Alışık, *Istanbul Research Institute*

Brigitte Pitarakis, *Centre national de la recherche scientifique; Istanbul Research Institute*

M. Baha Tanman, *Istanbul University (emeritus); Istanbul Research Institute*

Gülrü Tanman, *Istanbul Research Institute*

Advisory Board

Ashhan Akışık, *Bahçeşehir University*

Engin Akyürek, *Koç University*

Serpil Bağcı, *Hacettepe University*

Sarah Bassett, *Indiana University*

Cem Behar

Sibel Bozdoğan, *Boston University*

Ayfer Bartu Candan, *Boğaziçi University*

Zeynep Çelik, *New Jersey Institute of Technology*

Koray Durak, *Boğaziçi University*

Ayşe Ereğ, *Kadir Has University*

Ahmet Ersoy, *Boğaziçi University*

Walter Feldman, *New York University, Abu Dhabi*

Emine Fetvacı, *Boston University*

Murat Güvenç, *Kadir Has University*

Shirine Hamadeh, *Koç University*

Ivana Jevtić, *Koç University*

Cemal Kafadar, *Harvard University*

Çiğdem Kafescioğlu, *Boğaziçi University*

Leyla Kayhan Elbirlik, *Özyeğin University*

Selim S. Kuru, *University of Washington*

Tuna Kuyucu, *Boğaziçi University*

Gülru Necipoğlu, *Harvard University*

Nevra Necipoğlu, *Boğaziçi University*

Tarkan Okçuoğlu, *Istanbul University*

Rana Özbal, *Koç University*

Mehmet Özdoğan, *Istanbul University*

Christine Philliou, *University of California, Berkeley*

Ünver Rüstem, *Johns Hopkins University*

Turgut Saner, *Istanbul Technical University*

Uğur Tanyeli, *İstinye University*

Ceylan Tözeren, *Boğaziçi University*

Uşun Tükel, *Istanbul University*

Title history

2012–2018 | İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of Istanbul Studies, 1–7

2019– | YILLIK: Annual of Istanbul Studies

Mode of publication: Worldwide periodical, published annually every December

Note to contributors: *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* accepts submissions in English and Turkish. Articles should conform to the usage of The Chicago Manual of Style (CMOS), 17th edition, and to the style guides published on the journal's website. Articles in Turkish conform to a customized CMOS style available at the website. Research articles are subject to review by two anonymous reviewers and the editorial board. All other submissions are reviewed by the editorial board.

Istanbul Research Institute Publications 49

Periodicals 11

Istanbul, December 2022

ISSN: 2687-5012

Publisher: On behalf of the Suna and İnan Kıraç Foundation, Necmettin Tosun

Graphic Design: Volkan Şenozan

Typesetting: Elif Rifat Türkay

Copyediting: Emily Arauz, Miray Eroğlu

Assistants: Ahmet Can Karapınar, Elizabeth Concepcion

Contact: istanbulstudies@iae.org.tr

Color Separation and Print: A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş. (Certificate no: 44739)

Yeşilce Mahallesi, Donanma Sokak. No:16 D:1-2 Seyrantepe 34418 Kağıthane/İstanbul

© Suna and İnan Kıraç Foundation İstanbul Research Institute

Meşrutiyet Caddesi no. 47, 34430, Tepebaşı - Beyoğlu/İstanbul

www.iae.org.tr

Certificate no: 12482

The views expressed in the articles published in the journal are the authors' own for which the Istanbul Research Institute may not be held accountable. The online edition is open access. Publishing in *YILLIK* is free of charge. Authors of articles published remain the copyright holders and grant third parties the right to use, reproduce, and share the article according to Creative Commons Attribution 3.0 Unported (CC BY 3.0), upon proper citation and acknowledgment.

François Georgeon, *Au Pays du Raki: Le vin et l'alcool de l'Empire ottoman à la Turquie d'Erdoğan* (XIVe-XXIe siècle). Paris: CNRS Éditions, 2021. 368 sayfa, 24 şekil. ISBN: 9872271131201

François Georgeon'un son kitabı *Au Pays du Raki* (*Rakı Diyarında*), Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze uzanan geniş bir dönemde alkollü içkilerin tarihini kültürel, siyasi ve toplumsal veçhelerini gözetken zengin bir çerçeve içinde ele alıyor. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devraldığı kültürel mirasla başlayan kitap, erken cumhuriyet dönemi sonuna kadar uzanan altı ana bölümden ve Nicolas Élias ve Jean-François Pérouse'un kaleme aldıkları, "Erdoğan Türkiyesi"ne dair bir epilogdan meydana geliyor.

Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde içecek teması etrafındaki çalışmaların ilk odağı kahve ve kahvehanelerdi. Kahvehaneler 1980'ler ve 1990'larda kent ve gündelik hayat tarihindeki yükselişin ve kamusal alan kavramının sosyal bilimlerin genelinde gördüğü ilginin belirleyici etkisi altında Osmanlı-Türkiye tarihçilerinin de gündemine girmişti. Georgeon'un Héléne Desmet-Grégoire ile hazırladığı ve 1997'de yayımlanan *Cafés d'Orient revisités* (*Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, İstanbul. YKY, 1999) başlıklı derleme kitap, bu historiyoğrafik ve kavramsal ilgileri Osmanlı'nın merkezinde olduğu geniş bir doğu coğrafyasına tatbik eden makalelerden oluşuyordu. Kahve teması diğer içeceklerin tarihine ve etnografisine dair merakın da ana taşıyıcısı oldu. Alkollü içecekler ise hem bu historiyoğrafik dalganın bir parçası, hem de İslami referansları güçlü muhafazakâr siyasetin 1994'ten itibaren büyük kentlerden başlayarak iktidara geldiği sürecin etkisiyle Osmanlı-Türkiye tarihi çalışan araştırmacıların daha çok odağına girmeye başladı. Bu dönemde, yaşam tarzına müdahale tartışmalarıyla beraber alkollü içkinin sahip olageldiği toplumsal ve politik kimlik göstergesi rolü de iyice belirginlik kazanmıştı. George-

on'un içecek temasına dair ilgisinin kahveden alkole yönelişinin alameti sayabileceğimiz-ayrıca *Au Pays du Raki* kitabının on dokuzuncu yüzyıla dair analizlerinin de kökenini teşkil edecek olan-"Ottomans and Drinkers" başlıklı makalesi de bu dönemde yayımlandı.¹ Aynı yıllarda Héléne Desmet-Grégoire ve Sylvie Gangloff'la beraber Türkiye içki kültürüne, içkilerin kimlik ve sosyallikle ilişkisine dair kapsamlı bir çalışma hazırlamayı da tasarlamışlardı.² Desmet-Grégoire maalesef 2004'te hayatını kaybetti, ama ekibin geri kalan üyeleri konuyla ilgilerini sürdürdüler. Gangloff saha araştırmasına 2000'li yıllarda başladığı ve odağına güncel Türkiye'yi alan *Boire en Turquie* (*Türkiye'de İçmek*) üst başlıklı kitabını 2015 yılında yayımladı.³ Georgeon'un kitabı da geçtiğimiz yıl okurla buluştu. Özetle, *Au Pays du Raki* hem yazarının, hem genel olarak Osmanlı-Türkiye tarihi çalışmalarının, hem de özel olarak Paris ekibinin içecek kültürü temasına dair uzun dönemli ilgi ve birikiminin bir ürünü olarak görülebilir.

Kitabın içeriğine gelince; ilk bölüm (*Heritages*) Osmanlı'nın devraldığı coğrafi, politik ve kültürel mirasları alkollü içkileri merkeze alarak değerlendiriyor. Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk tarihi kırmız, boza ve şarabın ayak izinde; Bizans ve Akdeniz coğrafyası şarap ve yaygın bağcılık kültürü temelinde; İslam dini de alkollü içecekler konusundaki yasaklarıyla Osmanlı'daki içecek kültürünü tayin eden başlıca üç tarihsel miras olarak ele alınıyor. On altıncı yüzyıla kadar alkollü içki kültürünün seyri süreklilikleri ve geçirdiği değişimlerle beraber değerlendirirken, devralınan mirasın doğasındaki çoğulluk daima hatırlatılıyor. Devletin on altıncı yüzyıla kadar alkole karşı tutumundaki esneklik ve sonrasında ortodoks İslam'ın artan ağırlığına paralel olarak yaşanan katılma bu bölümdeki diyakronik anlatının kilit noktasını oluşturuyor. Öte yandan Osmanlı'da devlet geleneğinin alkol konusunda müsamahakâr fıkıh yorumlarını tercih ettiğine ve yasakların her zaman aynı sertlikte uygulanmadığına örneklerle dikkat çekildiğini de not etmek gerekiyor.

On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıl sonuna kadar olan periyoda odak-

lanan ikinci ve üçüncü bölümler, bu uzun döneme dair geniş literatürü berrak bir biçimde ve birbirleriyle ilişkili iki tema etrafında sentezliyor. İkinci bölüm (*Le Vin et l'alcool dans la société ottomane à l'époque classique*) ilgili dönemdeki alkollü içki kültürüne, üçüncü bölüm (*Entre répression et transgression*) ise alkol konusundaki yasaklara ve yasakların nasıl ihlal edildiklerine odaklanıyor. İkinci bölüm önce en yaygın üç alkollü içeceğin (boza, şarap ve rakı) üretimlerine, nerede ve hangi şekillerde tüketildiklerine dair genel bir çerçeve çiziyor; ardından "kim içki içerdi" sorusuna cevaben farklı statü ve toplumsal gruplardan (gayrimüslimler, padişahlar, elitler, yeniçeriler, leventler, dervişler) örnekler sunuyor. Bölüm sonunda aktarılan dönem tanıklıklarıyla da alkol tüketiminin Müslümanlar arasında, yasaklara bağlı olarak pek yaygın olmadığı, ancak içenlerin hızlı ve aşırı miktarlarda içtikleri tespit ediliyor. Hâlihazırda Türkiye'deki içki kültürünün de izah edilecek bu tarihsel teşhiste yazarın güncel gözlemlerinin bir nebze de olsa payı olduğundan şüphe duyabiliriz sanıyorum. Üçüncü bölüm, aşırılık eğilimiyle yasaklar arasındaki ilişkiye dair tespitin tarihsel arka planını kuruyor. Bu bölümde önce, devletin Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığında (1545-1574) sembolleşen tutucu bir Sünniliğe meyletmesiyle beraber gelen Osmanlı topraklarındaki ilk genel ve katı içki yasakları (1555); ardından on dokuzuncu yüzyıla kadar gündeme gelen başlıca yasaklama girişimleri ele alınıyor (on yedinci yüzyılda Kadızâdelilerin etkisiyle uygulanan, on sekizinci yüzyılda III. Osman [1754-1757] veya III. Selim [1789-1807] dönemlerindeki gibi). Bunların yanı sıra, kanundan, komşularından, cemaatlerinden, ailelerinden gizli meyhaneye giden Müslümanlara, kendi imbikleriyle alkol damıtanlara, gizlice alkol tedarik eden ümeradan zatlara dair dönem tanıklıkları; şikâyet edilen meyhaneleri vergi mükellefi olduklarını göz önünde bulundurarak kapatmaya yanaşmayan kadı mahkemesi kararları gibi örneklerle de yasakların kâğıt üzerinde görüldükleri kadar mutlak biçimde uygulanmadıklarına dikkat çekiliyor. Georgeon'a göre bu devirde baskı ve direniş arasında gelişen alkol kültürünün sonraki yüzyıllara devro-

162 Birincisi, yukarıda gördüğümüz üzere, hızlı ve aşırı içmeye meyil; ikincisi ise Müslümanların kanun, cemaat korkusu gibi nedenlerle ekseriyetle içkiden uzak durmaları sonucunda içki üretimi, nakliyesi ve satışının gayrimüslimlerin işi olarak kalması. Kitabın ilerleyen bölümleri bu ikinci nokta özelinde, on dokuzuncu yüzyıldaki reformlarla Müslümanların da “içki işlerine” dâhil olabildiğine dikkat çekiyor. Ancak coğrafyanın etno-dini demografisi savaşlar ve milliyetçi politikalarla gayrimüslim nüfus aleyhine keskin bir biçimde değişene (yani erken cumhuriyet dönemine) kadar bu işlerin Müslüman olmayanlara mahsus görülmesi hususunda köklü bir farkın olmadığını da gösteriyor.

İmparatorluğun uzun on dokuzuncu yüzyılına (1800–1923) odaklanan dördüncü ve beşinci bölümleriyle, erken cumhuriyet dönemine (1923–1939) odaklanan altıncı bölümü kitabın malzeme ve analiz bakımından en zengin kısımları olarak öne çıkıyor. Bunda döneme dair ulaşılabilir tarihsel materyalin önceki yüzyıllara kıyasla bollaşmasının, özellikle gazeteler, dergiler, mizah neşriyatı ve kitaplar gibi matbu malzemenin sağladığı çeşitliliğin, roman- hatırat gibi gündelik hayata dair ipuçları barındıran kaynakların katkısı var hiç kuşkusuz. Tabii, ilgili dönemin önde gelen uzmanlarından olan yazarın bu malzemeyi ortaya çıkarma ve işleme yetkinliğini başlıca etken olarak zikretmek gerekiyor. Başlığıyla alkolün yeraltından ve marjinalikten çıkışını vurgulayan ve on dokuzuncu yüzyıla odaklanan dördüncü bölüm (*Sortir de la clandestinité et de la marginalité*) Osmanlı dünyasının bu dönemde geçirdiği politik ve kültürel dönüşümle alkollü içki temasını iki temel bağlantı noktası üzerinden ele alıyor: Reformlarla beraber alkollü içkiler konusunda özgürlüklerin genişlemesi ve Osmanlı “ulusal” kimliği arayışıyla rakının yükselişinin kesişmesi. 1900–1923 dönemine odaklanan beşinci bölüm (*De l’Empire à la République, fin des interdits ou prohibition*), bu iki bağlantıyı yirminci yüzyıl başından imparatorluğun sonuna kadar tarihsel seyri içerisinde takip ederken, alkollü içkilerle batılılaşma/modernleşme arasındaki etkileşimi savaşlar, milliyetçilik ve yeni devletin kuruluşuna dair gelişmeler eksenin-

de derinleştiriyor. 1923–1939 periyodunu ele alan altıncı ve son bölüm (*Boire dans la Turquie kemaliste*) ise, bir yandan aynı ana temaların izini erken cumhuriyet döneminde sürerken, diğer yandan içki tüketiminin görünürlüğü bahsi üzerindeki vurguyu arttırıyor. Bu bağlamda da analizini iki mikro odakla zenginleştiriyor: 1930’da İzmir Türk Ocakları’nda rakı içildiğine dair bir skandal ve Mustafa Kemal’in meşhur sofraları...

Alkol karşıtı argümanların dönüşümünü de son üç bölümde ele alınan bir ek tema olarak not etmek gerekiyor. Dördüncü bölüm, modernleşme ve batılılaşma sürecinde, on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren dini gerekçelere dayanan alkol karşıtlığının yanı sıra bilimsel ve özellikle sağlık temelli bir söylemin oluştuğunu tespit ediyor. Beşinci bölüm Milli Mücadele devrinde (özellikle 28 Şubat 1921 alkol yasağı örneğinde) toplumsal disiplin kaygısının ve milli kimliği dejenerasyondan koruma arayışının bilimsel-tıbbi ve dini alkol karşıtı söylemlere nasıl eklemelendiğini anlatıyor. Altıncı bölümde ise erken cumhuriyet döneminde dini gerekçelerin resmi alkol karşıtı diskurdan dışlandığına ve 1930’larda bu sahada da öjenisist (*eugenicist*) argümanların zuhur ettiğine işaret ediliyor.

Kitabın son üç bölümünün alkollü içkiler bağlamındaki temel argümanlarına biraz daha yakından bakalım. İlk olarak on dokuzuncu yüzyıl reformlarının alkol tüketimini giderek serbestleştiren, yaygınlaştıran bir etkisi olduğu vurgulanıyor. Bu dönemde alkol ticareti Müslümanlar için suç olmaktan çıkıyor; meyhaneciler hâlâ esas olarak gayrimüslimlerden olsa da Müslümanlar (hatta kadınlar bile) artık meyhane sahibi olabiliyor; alkol tüketimi de Tanzimat reformcularının çevresinden başlayarak giderek normalleşiyor. İkinci temel argüman ise on dokuzuncu yüzyıldan itibaren rakının yükselişi ve milli içkiye dönüşmesi sürecine dair. On dokuzuncu yüzyılda dünyayla entegrasyonu iyice artan ve derin bir kültürel değişim sürecinden geçen imparatorlukta alkollü içki tercihleri de değişiyor. Georgeon’a göre rakı tam olarak bu dönemde rakipleri arasından sıyrılıyor. Endüstriyel distilasyon sayesinde

Avrupa’dan ucuza temin edilen tarihsal alkolle rakı imal edilebilmesi ve 1880’lerde Abdülhamid’in mabeyn kâtibi Ragıp Paşa’nın Umurca’da kurduğu fabrika, rakı tüketiminin önceki yüzyıllara ve diğer içkilere kıyasla artmasının başlıca nedenlerinden biri olan fiyat avantajını beraberinde getiriyor. Tabii on dokuzuncu yüzyılın bir diğer özelliği de bir milliyetçilikler çağı olması. Osmanlı devletinin, bürokratlarının, kalem erbabının zihinlerinin bu dönemde “Osmanlı kimdir?” sorusuna yanıt aramakla meşgul olduğunu biliyoruz. Georgeon rakının bu arayışın parçası olan yerlilik ihtiyacını karşıladığına dikkat çekiyor ve bu özelliği sayesinde, yirminci yüzyıl başına gelindiğinde “milli içki” sıfatını net olarak kazanmış olduğunu tespit ediyor. Ayrıca, emin olmanın bir hayli zor olduğu şerhini düşse de, rakı sofrası adetlerinin kökeninin de Osmanlı elitlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki içki âlemleri (*ab âlemi*) olabileceğini de not ediyor (s. 171). Bu akla yatkın hipotez erken cumhuriyetle beraber basında görülmeye başlanan meyhane ve rakı adabına dair ahkâmın ve 1990’larda özellikle Vefa Zat ve Aydın Boysan’la beraber popülerleşen detaylı rakı adab-ı muşerreti kurallarının olası kökenlerine işaret ettiği için ayrıca vurgulanmayı hak ediyor.

Kitabın geç Osmanlı’dan itibaren rakı tüketiminin artışı ve adabının oturmasına dair kültürel sürekliliği takip konusundaki dikkati, son bölümde Mustafa Kemal’in rakı sofralarına odaklanan alt başlıkta da karşımıza çıkıyor. Kurucu liderin sofraları etrafındaki efsaneler aktarılıp sorgulanırken de yine geç Osmanlı içki kültürüne işaret ediliyor. Mustafa Kemal’in sofraları tarihsel bağlamı içinde ele alınırken, rakının onun sayesinde milli içki olduğuna dair yaygın tevatüre itirazla, aslında kurucu liderin “yeni kurulan cumhuriyetin tepesinde tipik bir Osmanlı gibi içtiği” iddia ediliyor (s. 268). Georgeon’a göre Mustafa Kemal’in sofralarının Türkiye’deki içki kültürü üzerindeki asıl önemsizliği gereken etkisi rakıyı milli içki haline getirmesi değil, alkollü içkilerin alenen tüketilmesine olan katkısıdır. Yazar üretim ve satışta serbestliğin sınırlarının genişletildiği erken cumhuriyet dönemini, devlet

kurulması, reklamlar gibi etkenlerin yanı sıra, Mustafa Kemal'in sofraları sayesinde de saklanmadan içki içmenin toplumsal meşruiyetinin genişlediği yıllar olarak tanımlıyor.

Kitabın ana gövdesi burada, Mustafa Kemal devrinin bitişiyle sona eriyor. Alt başlıktaki *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erdoğan Türkiye'sine* vaadine ise nerdeyse altmış yıllık bir sıçramanın ardından AKP periyodunu ele alan bir epilogla ulaşıyoruz. Öte yandan kitabın hem 1940'lara kadar getirdiği, yüzyılları çerçeveleyen uzun dönemli tarihsel analiziyle, hem de sonuç bölümünü nihayete erdiren bir paragraflık özetle bu altmış yıla bakmaya niyet edecek çalışmaların önüne temel bazı izlekler koyduğunu söyleyebiliriz. Nicolas Élias ve Jean-François Pérouse'un kaleme aldıkları Erdoğan dönemine odaklanan epilog ise Türkiye'de son yirmi yıldaki alkollü içki tüketimini siyasetin sınırları ötesinde, etnografik detaylarla ve kültürel referanslarla zenginleştirerek ele alan bir metin. Ne var ki kitabın gövdesiyle bağının güçlü bir biçimde örüldüğünü söyleyebilmek zor. *Au Pays Du Raki* ele aldığı geniş tarih-

sel dönemi gayet sarıh bir anlatımla ve okuma zevki yüksek bir kurgu içerisinde sunuyor. Bu bakımdan yazarının giriş bölümünde belirttiği genel okura hitap etme hedefine rahatlıkla ulaşabilecek bir çalışma olduğunu teslim edebiliriz. İlk üç bölümün dini yasakların pratikteki yaygın ihlallerine olan ısrarlı vurgusunun alanın uzmanları açısından yenilikçi olmadığı söylenebilir kuşkusuz. Ancak bu vurgunun Osmanlı İmparatorluğu tarihini oryantalizm süzgecinden ve İslami kuralların mutlak egemenliğinde görmeye meyilli 11 Eylül sonrası dünyada sayıları artmış olan Fransızca okur açısından önemli bir işlevi haiz olduğunu da hesaba katmak gerekiyor. Kitabın olası Türkçe çevirisini göz önünde bulundurarak, aynı vurgunun muhafazakârlaşan, püritleşen, hatta yer yer kusursuz bir Ortodoks İslam pratiğinin yansımasıymış gibi betimlenen Osmanlı geçmişi imgesine maruz kalan Türk-yeli okur için de bir o kadar kıymetli olacağı varsayılabilir. Sonuç olarak, literatür taramasının kapsamı, detaycılığı, tekilliğe hasrettiği tarihçi dik-kati, özellikle on dokuzuncu yüzyıla ve sonrasına odaklanan bölümlerdeki

zengin birincil kaynak kullanımı ve buna dayanan özgün analizleriyle, kitabın hem genel okur hem de alanın uzmanları için bir referans eser olacak nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Burak Onaran

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
burak.onaran@msgsu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-8189-9684

CC BY 3.0

<https://doi.org/10.53979/yillik.2022.18>

1 François Georgeon, "Ottomans and Drinkers: The Consumption of Wine and Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century," *The Shifting Boundaries of Marginality in the Modern Middle East*, E. Rogan, der., (Londra: I.B. Tauris, 2002), 9-31.

2 Héléne Desmet-Grégoire'in CETOBAC'ın web sayfasındaki özgeçmişinde tasarı halinde kalmış bu çalışmanın geçici başlığı hala zikrediliyor: *Boire à la turque. Boissons, identités, convivialités* (en collaboration avec S. Gangloff et F. Georgeon); erişim 26 Temmuz 2022, <http://cetobac.ehess.fr/index.php?1425>.

3 Sylvie Gangloff, *Boire en Turquie: Pratiques et représentations de l'alcool* (Paris: Éditions MSH, 2015).